

Challenges and solutions for imposing prison sentences on convicted members of deviant groups

Amin Amirian Farsani *¹, Esmail Kashkolian ²

* 1. Corresponding Author : Assistant Professor, Law Department, Gonabad Higher Education Complex, Gonabad, Iran, Email: amirian.amin@yahoo.com

². Assistant Professor of Criminal Law and Criminology, Shahreza Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran, Email: esmaeil.kashkoulia67@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:
Received 9 May 2025
Received in revised form 06 July 2025
Accepted 6 August 2025
Available online 19 September 2025

Keywords:
Persuasive measures, deviant group, imprisonment, challenge, prisoner, punishment..

ABSTRACT

Research Objective: To explain the challenges arising from the imposition of imprisonment for prisoners convicted under the criminal title of "deviant educational or propaganda activity contrary to or contrary to the holy law of Islam" (approved in 1399) and to provide mitigating solutions for these challenges.

Research Method: This research was conducted using a descriptive-analytical method.

Findings: The study shows that the most important challenges of imprisonment for this category of prisoners are:

1. Criminalization of the prison environment. 2- Adverse impact on the prisoner's socialization process. 3- Adverse impact on the family and community economy

In response to these challenges, the following solutions were identified:

1- For the challenge of criminalization of prison: persuasive measures and solutions based on specialized classification of prisoners.

2- For the challenge of impaired socialization: support solutions with a psychological approach.

3- For the economic challenge: support solutions with an economic approach.

Conclusion: An evaluation of these strategies in comparison with the "Executive Regulations of the Prisons Organization Approved in 1400" shows that despite the presence of positive components, this regulation has significant shortcomings in the field of mitigating the challenges of imprisonment for deviant prisoners. The most important of these shortcomings are: 1- The lack of specific provisions for persuasive strategies related to these prisoners. 2- The lack of specialized relevance in the decisions of the Prison Classification Council. 3- Silence on psychological-debate strategies. 4- Implicit permission to interfere with the prisoners' beliefs in their enjoyment of fair rights.

Cite this article: Amirian Farsani, Kashkulian, Amin, Esmaeil (2025) Challenges and solutions for applying imprisonment to convicts of deviant groups, *New Research in Islamic Humanities Studies* , Volume 4, Issue 7, 195- 208 <http://doi.org/10.22034/api.2025.2052933.1182>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22034/api.2025.2052933.1182>

Publisher: University of Lorestan.

1. Introduction

The historical evolution of criminal penalties shows a shift from corporal punishments, once believed to possess general and specific deterrent effects, to imprisonment, which has become the most prevalent penalty. However, in recent decades, the adverse effects of imprisonment have drawn significant criticism from jurists and criminologists. Scholars have concluded that the efficacy of imprisonment in rehabilitating offenders is not uniform across all conditions and offenders; in some cases, its harmful consequences outweigh its benefits. This research focuses specifically on the challenges of applying prison sentences to individuals convicted or accused under Article 500-bis of the Islamic Penal Code of Iran (criminalizing "deviant educational or propagandistic activity contrary to or disruptive of the sacred Islam"). The study aims to identify the principal challenges and evaluate mitigating strategies within the framework of Iran's current criminal justice system, with a particular focus on the Executive By-Law of the Prisons Organization (2021).

1-1. Research Questions

1. What are the most significant challenges of applying prison sentences to members of deviant groups (as per Article 500-bis of the Islamic Penal Code)?
2. What mitigating strategies for these challenges are provided within Iran's criminal justice system, particularly in the 2021 Executive By-Law of the Prisons Organization?
3. To what extent are these strategies adequate and effective, and what shortcomings exist in the current legal framework?

2. Literature Review

The article is grounded in a rich body of domestic and international literature that critiques the over-reliance on imprisonment. It references scholars like "Mostoumi" (2007) who question the uniform effectiveness of prison, and "Ancel" and "Kiania" who metaphorically describe prisons as "schools of crime" or "criminal universities." The review acknowledges prior work on the negative socio-economic impacts of incarceration on families and society (e.g., Bahremand, 2017; Ataei, 2015) and the psychological effects, such as the hindrance of resocialization and the "labeling theory" (e.g., Mohammad Nasl, 2022). This study builds upon this foundation by applying these critical perspectives to the novel context of "deviant groups" as defined by recent Iranian legislation.

3. Methodology

This research employs a descriptive-analytical method. It relies on theoretical data and library resources, including Iranian legal documents (the Islamic Penal Code and the 2021 Executive By-Law of the Prisons Organization), scholarly books, and peer-reviewed articles. The analysis involves a critical examination of these sources to identify challenges and evaluate the proposed legal solutions systematically.

4 .Results

The study identifies three primary challenges of imprisoning members of deviant groups:

- **Prison as a Crime-Generating Environment:** Close interaction among members in prison can lead to greater cohesion, synergy, and the spread of a deviant subculture, effectively turning the prison into a platform for strengthening the group.

- **Negative Impact on Resocialization:** The "criminal label" attached through imprisonment reinforces the distinct identity of these individuals, making their reintegration into society more difficult and increasing the potential for recidivism.
- **Deleterious Economic Impact:** Imprisonment leads to the loss of employment, financial instability for the offender's family (potentially making them vulnerable to further radicalization), and imposes significant costs on the state.

5. Conclusion

The application of imprisonment to members of deviant groups faces significant challenges related to prisonization, resocialization, and economic harm. While the 2021 Executive By-Law introduces positive institutional mechanisms and acknowledges principles like respect for beliefs and mental health, it contains critical shortcomings. These include a lack of specific persuasive measures for deviant groups, non-specialized classification councils, the absence of a discursive approach for leaders, and a potentially discriminatory clause regarding economic support. Mitigating the negative effects of imprisonment in these cases requires addressing these deficiencies through more efficient, logical, and coherent strategies within the legal framework.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

چالش‌ها و راهکارهای اعمال کیفر حبس در قبال محکومین گروه‌های انحرافی

امین امیریان فارسانی^۱، اسماعیل کشکولیان^۲

^۱ * استادیار گروه حقوق، مجتمع آموزش عالی گناباد، گناباد، ایران، ایمیل: amirian.amin@yahoo.com

^۲ استادیار حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران، ایمیل:

esmaeil.kashkoulia67@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۰۱

کلیدواژه‌ها:

تدابیر اِقتاعی، گروه انحرافی،

حبس، چالش، زندانی، کیفر.

هدف پژوهش: تبیین چالش‌های ناشی از اعمال مجازات حبس برای زندانیان محکوم تحت عنوان مجرمانه «فعالیت آموزشی یا تبلیغی انحرافی مُعایر یا مُخل به شرع مقدس اسلام» (مصوب ۱۳۹۹) و ارائه راهکارهای تعدیل‌کننده برای این چالش‌ها.

روش پژوهش: این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است.

یافته‌ها: مطالعه نشان می‌دهد که مهم‌ترین چالش‌های مجازات حبس برای این دسته از زندانیان عبارتند از:

۱. جرم‌زایی محیط زندان. ۲- تأثیر سوء بر فرآیند جامعه‌پذیری زندانی. ۳- تأثیر سوء بر اقتصاد خانواده و جامعه در پاسخ به این چالش‌ها، راهکارهای زیر شناسایی شد:

۱- برای چالش جرم‌زایی زندان: تدابیر اِقتاعی و راهکارهای مبتنی بر طبقه‌بندی تخصصی زندانیان.

۲- برای چالش اختلال در جامعه‌پذیری: راهکارهای حمایتی با رویکرد روان‌شناختی.

۳- برای چالش اقتصادی: راهکارهای حمایتی با رویکرد اقتصادی.

نتیجه‌گیری: ارزیابی این راهکارها در مقایسه با «آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها مصوب ۱۴۰۰» نشان می‌دهد که علیرغم وجود مؤلفه‌های مثبت، این آئین‌نامه دارای کاستی‌های مهمی در زمینه تعدیل چالش‌های حبس برای زندانیان انحرافی است. مهم‌ترین این کاستی‌ها عبارتند از: ۱- فقدان مقررات خاص برای راهکارهای اِقتاعی مربوط به این زندانیان. ۲- عدم وجاهت تخصصی در تصمیمات شورای طبقه‌بندی زندان. ۳- سکوت در مورد راهکارهای روان‌شناختی-مباحثه‌ای. ۴- جواز ضمنی برای مداخله دادن عقیده زندانیان در برخورداری آنها از حقوق عادلانه.

استناد: امیریان فارسانی، کشکولیان، امین، اسماعیل (۱۴۰۴) چالش‌ها و راهکارهای اعمال کیفر حبس در قبال محکومین گروه‌های انحرافی، پژوهش‌های نوین در

مطالعات علوم انسانی/اسلامی، جلد ۴، شماره ۷، ۱۹۵-۲۰۸

<http://doi.org/10.22034/api.2025.2052933.1182>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

۱- مقدمه

تاریخ حقوق کیفری نشان می‌دهد که در گذشته‌ای نه چندان دور، چنین تصور می‌شده است که کیفرهای بدنی، واجد بازدارندگی عام و خاص (پیشگیری از تکرار جرم)^۱ هستند؛ این کیفرها، تدریجاً با اعتراض مصلحان اجتماعی مواجه شدند و همین امر، باعث لغو تدریجی آنها و پایه‌ریزی نظامی جدید در کیفرگذاری بر مبنای کیفر حبس شد. این نوع کیفر از زمان پیدایش تاکنون، سیر تحول و تغییراتی را داشته^۲ و به مرور زمان، به رایج‌ترین کیفر برای جرائم مختلف تبدیل شده است (صالحی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۰۵)؛ با این وجود در دهه‌های گذشته، آثار سوء حبس، مورد توجه حقوقدانان، جرم‌شناسان و کیفرشناسان قرار گرفته و ضمن ایجاد تحول در نظام‌های قانونگذاری و قضایی^۳، صاحب‌نظران (معظمی، ۱۳۸۶: ۶۷-۶۹) را نیز به این نتیجه رسانده است که میزان کارآمد بودن کیفر حبس و تأثیر آن بر اصلاح و تربیت مجرم^۴، تحت همه شرایط و نسبت به تمام مجرمان، یکسان نیست و در بعضی مواقع، آثار زبان‌آور آن بیشتر از فواید و منافع آن است^۵؛ به بیان دیگر، بایستی به تفکیک برخی مجرمان (با توجه به نوع جرم ارتكابی آنها)، مبادرت به ارزیابی آثار اعمال کیفر حبس نمود. با توجه به جرم‌انگاری «فعالیت آموزشی و یا تبلیغی انحرافی مؤثر و یا مٌخل به شرع مقدس اسلام» به موجب ماده ۵۰۰ مکرر قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۹ - که برای نخستین بار مورد توجه قانونگذار کیفری ایران واقع شد. در این پژوهش، بر آن هستیم تا به روش توصیفی - تحلیلی و بهره‌گیری از داده‌های نظری و منابع کتابخانه‌ای، به تبیین مهمترین چالش‌های پیش‌روی اعمال کیفر حبس در قبال محکومین و متهمین گروه‌های انحرافی (موضوع ماده ۵۰۰ مکرر ق.م.ا) پرداخته و راهکارهای تعدیل‌کننده‌ی چالش‌های مزبور را نیز با تمرکز بر رویکرد نظام عدالت کیفری فعلی ایران به طور عام و آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰ به طور خاص مورد تحلیل و ارزیابی قرار دهیم.

۲- مفهوم فرقه‌های انحرافی

فرقه، از ریشه فرق به معنی جدایی بین دو چیز و دو گروه از مردم آمده است (فراهیدی، ۱۴۰۹: ۵، ۱۴۸) (ابن منظور، ۱۹۹۷: ۱۰۱: ۳۰۰). طریحی در اشاره به قول خداوند که می‌فرمایند: «فریق منهم» (۷۵/۲) به معنای گروهی از آنان فرقه را معنی می‌کند. در دیدگاه ایشان فرقه از تفرق مفهوم گرفته شده که به معنی از راه خدا دور کردن می‌باشد ریشه‌ی این مفهوم به این آیه از قرآن بر گردد: «فَأَفَرَقَ بَيْنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ» (۲۵/۵) «از راه‌های متفرقه پیروی نکنید که شما را از راه او پراکنده می‌سازد». (طریحی، ۱۴۰۸: ۳، ۳۹۳) (۵۳/۶).

۱ - از منظر جرم‌شناسی، مجازات صرف‌نظر از بُعد تنبیهی آن، در واقع وسیله‌ای برای اصلاح و درمان مجرم است (حاج علی‌اکبری، ۱۴۰۱: ۵۱۷). البته روزی که سنگ بنای نخستین زندان در جهان گذاشته شد، هدف پیشگیری از تکرار جرم، مطرح نبود؛ به همین دلیل، امروزه از زندان به عنوان بدترین نوع مجازات به منظور پیشگیری از تکرار جرم یاد می‌شود (رضائیان، ۱۳۹۴: ۲۹).

۲ - شکل زندان و اهداف آن در طول تاریخ با دگرگونی‌های بسیاری روبه‌رو شد و از سیاهچال‌هایی که برای ایجاد رعب و وحشت و آزار و شکنجه مجرم از آن استفاده می‌شد، تبدیل به مکانی برای اصلاح و تربیت مجرم گشت (عبدی، ۱۳۹۲: ۱).

۳ - در نظام حقوقی ایران، افزایش جمعیت کیفری زندان‌ها و لزوم مدیریت صحیح آن، باعث شد تا متولیان رسمی نیز از رویکرد حبس‌زدایی استقبال کنند. لذا اولاً: در سیاست جنایی قضایی از ابتدای دهه ۱۳۹۰، با گسترش عقوها و صدور بخشنامه‌های متعدد مدیریت جمعیت کیفری، این رویکرد به یک گفتمان غالب تبدیل شد و ثانیاً: قانونگذار را به سمت تحقق آن سوق داد. موج اول ابعاد تقنینی حبس‌زدایی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و با گسترش نهادهای ارفاقی چون تعویق صدور حکم، نظام نیمه‌آزادی و جایگزین‌ها آغاز شد و موج دوم، با قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹ شدت گرفته است. با این وصف، در طول قریب ۱۰ سال و با همراهی سیاست جنایی قضایی و تقنینی، امروزه می‌توان گفت کاهش استفاده از زندان به یک ارزش تبدیل شده است؛ به گونه‌ای که هم در سیستم رسمی، معیاری برای سنجش نحوه عملکرد قضات تلقی می‌شود (مواد ۲۶ و ۲۸ دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری) و هم در مجامع علمی و بلکه مردم عادی جامعه از آن استقبال می‌شود (علی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۰۷).

۴ - بایستی توجه داشت که چنانچه جنبه اصلاحی حبس مدنظر نباشد، جنبه ارعابی آن به تنهایی نمی‌تواند باعث پیشگیری از تکرار جرم باشد (حاج علی‌اکبری، ۱۴۰۱: ۵۱۸).

۵ - البته نباید نادیده انگاشت که در بعضی جرائم و نسبت به بعضی اشخاص، مشروط به استفاده از برنامه‌های علمی، زندانی کردن مجرم، بهترین واکنش و کیفر تلقی می‌شود.

در اصطلاح، واژه‌ی فرقه به گروهی دلالت دارد که از پیشوایی مشترک تبعیت میکنند و معمولاً دارای گرایش به مخالفت با نظام حاکم دینی و پیگیری اهداف مریدانه خود هستند و در واقع بیانگر یک گروه است که حول یک شخص شکل می‌گیرد که وی مدعی است دارای مأموریت و دانش ویژه‌ای است و این دانش را با کسانی که تقریباً قدرت تصمیم‌گیری فردی خود را در اختیار رهبر انتسابی خود قراردهند، شریک خواهد به عبارت دیگر به فردی که در روابط آگاهانه افراد دیگر را وادار میکند تا به طور کامل و یا نزدیک به آن در خصوص همه تصمیمات مهم زندگی اش وابسته به او باشد، گفته میشود. به پیروان رهبر انتسابی چنین القاء میشود که او دارای استعداد و نبوغ ویژه‌ای است. (تالرسینگر، ۱۳۸۶، ۱۹)

۳- چالش‌های اعمال کیفر حبس

کیفر حبس یکی از فراگیرترین ابزارهای کنترل اجتماعی، ایجاد نظم و پیشگیری از جرم میباشد (گلدوزیان و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۳) که به عنوان یک کیفر مهم و پرکاربرد، همواره نقشی اساسی را در سیستم کیفری کشورها ایفا نموده است. با وجود این، در دهه‌های اخیر، آثار و تبعات منفی کیفر حبس، به تدریج آشکار شده و مورد ارزیابی نقادانه متخصصین علوم جنایی، روان‌شناسان و صاحب‌نظران مختلف، واقع گردیده که از مهم‌ترین این آثار و تبعات منفی - که به مثابه‌ی چالش در اعمال کیفر حبس مطرح می‌گردند - می‌توان به جرم‌زایی محیط زندان، تأثیر سوء بر جامعه‌پذیری زندانی و تأثیر سوء حبس بر اقتصاد خانواده و جامعه اشاره نمود. در این قسمت، به تبیین چالش‌های مزبور با تمرکز خاص بر زندانیان (متهمین و محکومین) گروه‌های انحرافی موضوع ماده ۵۰۰ مکرر قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۹ می‌پردازیم و سپس در بخش بعدی، راهکارهای متناسب در جهت تعدیل چالش‌های گفته شده را با تمرکز بر آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰، مورد شناسایی و ارزیابی قرار خواهیم داد.

۳-۱- جرم‌زایی محیط زندان

یکی دیگر از چالش‌های پیش‌روی کیفر حبس، جرم‌زایی محیط زندان یا ترویج خرده‌فرهنگ بزهکاری^۶ از طریق آن به علل مختلف^۷ است. به طور کلی، هر اندازه میزان افرادی که حبس را تجربه می‌کنند افزایش یابد، شیوه‌های ارتکاب رفتار مجرمانه نیز افزایش

۶- زندان دارای خرده فرهنگ خاص خود است و برخی عبارات گفتاری و الگوهای رفتاری در زندان وجود دارد که مختص آن محیط است و در واقع توسط زندانیان، ابداع و ترویج شده و به سایر زندانیان آموزش داده می‌شود. این خرده فرهنگ می‌تواند بستری برای ارتکاب دوباره جرم باشد، خواه در داخل زندان و خواه در محیط خارج از آن (حاج علی اکبری، ۱۴۰۱: ۵۲۷).

۷- از بُعد نظری، مهمترین علل یادگیری روش‌های مجرمانه در زندان به قرار زیر است: (۱) تأثیرگذاری بر عوامل فردی: بدین معنا که حالت روانی و ادراکی فرد را تحت تأثیر قرار داده و گرایش به یادگیری را در او تحریک مینماید. نظریات مرتبط با تأثیرگذاری بر عوامل فردی، خود به دو گروه تقسیم می‌شوند: الف) نظریه‌های یادگیری شناختی: بر مبنای این نظریه‌ها، اگر رفتاری که در بار نخست انجام می‌شود، برای فرد نتایج مطلوبی داشته باشد، امکان تکرار آن بیشتر خواهد بود. زمانی که این رفتارها تقویت می‌شوند و از طرف محیط بدان پاسخ گفته میشود، موجبات تکرار رفتار فراهم خواهد شد (شرطی‌سازی عامل). ب) نظریه‌های واکنش متقابل میان شناخت و عوامل محیطی: به موجب این نظریه‌ها، رفتار در نتیجه واکنش متقابل میان شناخت و عوامل محیطی به وجود می‌آید و شخص قادر است با مشاهده رفتار دیگران، یاد بگیرد. در این دیدگاه، محیط از عوامل مؤثر بر رفتار محسوب میشود (یادگیری شناختی). گاهی فرایند یادگیری در نتیجه مشاهده، کاملاً ناخودآگاه است؛ بنابراین زندانی هنگامی که رفتار انحرافی را که توسط هم‌بندانش انجام می‌شود، می‌بیند، بی‌آنکه خود بخواهد آن را یاد می‌گیرد، به طور کلی این دسته از نظریات به تقویت‌های محیطی بسیار تأکید دارند. ۲) تأثیر روابط اجتماعی معاشین بر افراد: بر اساس این نظریات، یادگیری رفتار مجرمانه در همکنش و تعامل با دیگران آموخته می‌شود و وقتی یک فرد در زندان با مجرمین سابقه‌دار ارتباط می‌یابد، از آنان می‌آموزد که چگونه مرتکب سایر جرائم شود. این نظریات بر این باورند افرادی که تعاریف مجرمانه‌ی بیشتری در ذهن خویش دارند، برای آموختن تعاریف جدید دارای پتانسیل بالاتری هستند (معاشرت ترجیحی). نظریه دیگر این گروه، بر پایه انگیزه‌های فردی استوار است که توسط محیط تقویت می‌شود و یا کاهش می‌یابد و بر دو اصل تقویت و اشباع شکل گرفته است. این نظریه ابراز می‌دارد که تقویت محیطی می‌تواند سبب یادگیری جرم شود همانگونه که اشباع احتمال ارتکاب جرم را کاهش می‌دهد. (نظریه تقویت ترجیحی) همچنین این نظریات بیان می‌دارند که مردم نخست از طریق معاشرت ترجیحی به ارتکاب رفتار مجرمانه متمایل می‌شوند و آنگاه با تقویت محیط رو به رو گشته و دست به ادامه رفتار انحرافی می‌زنند. به بیانی دیگر فرد جرم را در فرایند معاشرت با کج‌روان می‌آموزد. سپس دست به تقلید و مدل‌سازی زده، از طرف محیط با تقویت روبه‌رو می‌شود و در نهایت رفتار مجرمانه استمرار می‌یابد (یادگیری اجتماعی) (عبدی، ۱۳۹۲: ۱۷۷).

خواهد یافت.^۸ گاهی اوقات با تشکیل باندهای بزهکاری در زندان، این مکان به محلی برای شروع فعالیت‌های مجرمانه مبدل شده و محکوم پس از بازگشت به جامعه با فعالیت در گروه مجرمانه، مرتکب جرائم سنگین‌تری نیز می‌شود؛ بنابراین زندان - که بایستی مکانی برای اصلاح، تربیت و تهذیب اخلاقی بزهکاران باشد - به تعبیر «مارک آنسل» تبدیل به «مدرسه تکرار جرم» و به تعبیر «استاد کی‌نیا» به «دانشگاه جنایی» تبدیل می‌شود (مرادی و همکار، ۱۳۹۷: ۱۷۶) امروزه با اینکه تلاش‌های فراوانی برای بهبود وضعیت زندان صورت گرفته است، اصلاح و درمان بزهکاران - که به عنوان یکی از اهداف اصلی کیفر حبس مورد توجه بود - با تردیدهای جدی روبه‌رو شده (آشوری، ۱۳۹۴: ۳۸) و تجربه به مدد آمار تکرار جرم^۹، نشان داده است که ارتکاب مکرر جرم به صورت حرفه‌ای، بیشتر توسط کسانی که سابقه زندان داشته‌اند، اتفاق می‌افتد. بر این اساس، نگاه سنتی به زندان به عنوان محلی برای مراقبت و اصلاح و تربیت بزهکاران در دهه‌های اخیر، به شدت مورد تردید قرار گرفته است. در ارتباط با زندانیان (متهمین و محکومین) گروه‌های انحرافی نیز طبعی است که ارتباط نزدیک در زندان و تبادل افکار و اندیشه‌ها بین این دسته از زندانیان، منجر به انسجام و هم‌افزایی بیشتر آنها خواهد گردید؛ در صورت استمرار چنین وضعیتی، گسترش خرده‌فرهنگ بزهکارانه‌ی گروه‌های مزبور در محیط زندان، موضوعی دور از ذهن نبوده و بایستی راهکارهایی به منظور جلوگیری از آن پیش‌بینی شوند که در ادامه به آنها خواهیم پرداخت.

۳-۲- تأثیر سوء بر جامعه‌پذیری زندانی

به طور کلی، اتخاذ سیاست‌های منتهی به حبس انبوه، چنانچه با انگ (برچسب) زنی^{۱۰} مجرمانه توأم باشد، مانع از بازاجتماعی کردن دوباره محکومین شده (محمدنسل، ۱۴۰۱: ۱۹۶) و شانس آنها را برای بازگشت به جامعه، کاهش خواهد داد؛ در چنین وضعیتی، طبعی است که خطر بالقوه تکرار جرم نیز وجود خواهد داشت؛ چرا که متعاقب پذیرش برچسب مجرمانه از جانب فرد، رفتارهای بعدی وی (حتی پس از پایان دوران محکومیت حبس)، متناسب با این امر، شکل خواهند گرفت. در ارتباط با زندانیان (متهمین و محکومین) گروه‌های انحرافی (موضوع بند ۲ ماده ۵۰۰ مکرر قانون مجازات اسلامی)، بایستی توجه داشت که اتهام و محکومیت آنها بر مبنای انجام نوع خاصی از فعالیت‌های آموزشی یا تبلیغی از طریق طرح ادعاهای واهی و کذب در حوزه‌های دینی و مذهبی است و چون اینگونه فعالیت‌ها در هر صورت، موجب شکل‌گیری نوعی هویت و تمایز برای رهبران و مریدان آنها می‌گردد، لذا در صورت صدور حکم محکومیت به حبس و اجرای آن به دلیل انجام فعالیت‌های گفته شده، هویت (برچسب) مجرمانه بیش از پیش در فرد محکوم، درونی شده و متناسب با آن، رفتارهای بعدی وی شکل گرفته و جامعه‌پذیری فرد زندانی را بیش از پیش دشوار خواهد نمود. لذا تأثیرات ناشی از حبس بر عملکرد اجتماعی و عدم برگشت به جامعه و فرآیند جامعه‌پذیری را در این افراد عملاً غیر ممکن کرده و موجب تبعات زیادی برای جامعه و خانواده محکوم می‌شود.

۸ - معمولاً شیوه‌های جدید و گوناگون بزهکاری توسط تبهکاران حرفه‌ای و زندانیان باسابقه به محکومین بی‌تجربه و زندانیان تازه‌وارد آموزش و انتقال داده می‌شود. علاوه بر این، زندانیان بر اثر معاشرت و هم‌نشینی با یکدیگر، شیوه‌ها و شگردهای بزهکاری را از هم می‌آموزند و با مشورت و همفکری با یکدیگر، روش‌های نوینی را برای ارتکاب جرم خلق می‌کنند و این مسئله زمینه تکرار جرم در آینده را فراهم می‌نماید؛ بنابراین کیفر حبس، نه تنها در پیشگیری از تکرار جرم و اصلاح برخی مجرمین موثر نیست، بلکه در موارد بسیاری، باعث آموزش نحوه ارتکاب جرائم نیز می‌شود (همان: ۲).

۹ - تحقیقی (گودرزی، ۱۳۸۲: ۱۴۲) که در برخی زندان‌های شهر تهران صورت گرفته چنین گزارش می‌دهد که ۸/۵ درصد مجرمان مواد مخدر برای دومین بار مرتکب جرائم دیگری شده‌اند و تمامی مرتکبان جرائم سبک، برای دومین بار مرتکب جرائم سنگین‌تری گردیده‌اند.

۱۰ - دیرزمانی است که متفکران و صاحب‌نظران حوزه‌های مختلف علم و اندیشه، این نکته را واقعیتی انکارناپذیر در حیات فردی و اجتماعی انسان می‌دانند که برچسب زدن می‌تواند تأثیری تعیین‌کننده بر رفتار و شخصیت فرد داشته باشد. هاوارد بکر و همکاران او دیدگاه خود در این زمینه را در قالب نظریه‌ای با عنوان «نظریه برچسب‌زنی» ارائه داده‌اند (حسینی و متولی‌زاده نائینی، ۱۳۹۱: ۱۱۸). بر پایه این نظریه، بزهکار زمانی به وجود می‌آید که قانونگذاران با تصمیمات خودسرانه - که در زمان و مکان تغییر می‌کند - رفتارهایی که درجایی دیگر مباح و پذیرفتنی بوده یا هست را جرم‌انگاری می‌کنند (جرم‌انگاری نخستین). از سویی، بسیاری از مرتکبان این اعمال، ناشناخته باقی می‌مانند و نمی‌توان آنان را از سایر افراد تفکیک کرد؛ همچنین دسته‌ای دیگر از مرتکبان را پلیس و دادگستری شناسایی می‌کنند؛ ولی موضوع هیچگونه پیگردی قرار نمی‌گیرند (منع پیگرد) و سرانجام فقط شمار اندکی از آنان، دستگیر و در طول فرآیندی مشهور به «جرم‌انگاری دومین» از رهگذر سامانه عدالت جنایی، برچسب بزهکار می‌خورند. آثار این برچسب‌زنی که موجب طرد آنان از جامعه و محرومیت‌شان از آزادی می‌شود، ناعادلانه است؛ زیرا این امر نتیجه اعمال تبعیض میان مرتکبان اقدام‌های مجرمانه است (شاهپوری و بشیریه، ۱۳۹۸: ۲۷۸).

۳-۳- تأثیر سوء بر اقتصاد خانواده و جامعه

از دیگر آثار سوء کیفر حبس، تأثیر مخربی است که بر اقتصاد خانواده و به تبع آن اقتصاد جامعه دارد. (بهره‌مند، ۱۳۹۶: ۳۵۸؛ عطایی، ۱۳۹۴: ۲۹-۳۰). زندانی شدن بسیاری از بزه‌کاران سرپرست خانوار، ضمن از بین رفتن استقلال مالی خانواده‌ی آنها، باعث می‌گردد که همسر و فرزندان این افراد با طرد اجتماعی مواجه شده^{۱۱} و در معرض انواع آسیب‌های اجتماعی قرار گیرند.^{۱۲} در سطح جامعه نیز با افزایش جمعیت کیفری^{۱۳}، ساخت زندان‌های بیشتر ضروری‌تر می‌گردد؛ حفظ و نگهداری زندان‌های قدیمی نیز هزینه‌های زیادی در بردارد. علاوه بر اینها، حبس باعث متفعل شدن عضو فعال اقتصادی جامعه شده و با زندانی شدن تعداد زیادی از افراد فعال، جامعه نیز به تدریج دچار رکود اقتصادی می‌شود. طبیعی است وقتی فرد بر اثر زندانی شدن، موقعیت شغلی گذشته خود را از دست بدهد، پس از آزادی نیز مجدداً مبادرت به ارتکاب جرم خواهد نمود (مرادی و همکار، ۱۳۹۷: ۱۸۲). بدیهی است که زندانیان (متهمین و محکومین) گروه‌های انحرافی (موضوع بند ۲ ماده ۵۰۰ مکرر قانون مجازات اسلامی) نیز مستثنی از قاعده مزبور نبوده و آثار سوء کیفر حبس بر اقتصاد خانواده و جامعه در مورد این دسته از محکومین نیز ساری و جاری است.

۴- راهکارهای تعدیل کننده آثار نامطلوب کیفر حبس

با توجه به چالش‌های پیش‌روی اعمال کیفر حبس درخصوص محکومین گروه‌های انحرافی که در قسمت پیشین به آن اشاره گردید، اتخاذ راهکارهای متناسب در راستای تعدیل آثار این چالش‌ها، ضروری است. در این قسمت، با تمرکز بر رویکرد فعلی نظام عدالت کیفری ایران به طور عام و آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰ به طور خاص، به تبیین و ارزیابی این راهکارها خواهیم پرداخت؛ بدین صورت که در قبال چالش جرم‌زایی محیط زندان، تدابیر اِقناعی و راهکارهای مبتنی بر طبقه‌بندی زندانیان، در قبال چالش تأثیر سوء بر جامعه‌پذیری زندانی، راهکارهای حمایتی با رویکرد روان‌شناختی و در قبال چالش تأثیر سوء بر اقتصاد خانواده و جامعه، راهکارهای حمایتی با رویکرد اقتصادی، ارائه و موضع و رویکرد نظام عدالت کیفری ایران (با تمرکز بر آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰) در ارتباط با راهکارهای مزبور، مورد مذاقه و ارزیابی قرار خواهند گرفت.

۴-۱- تدابیر اِقناعی

پیشتر گفته شد که یکی از چالش‌های پیش‌روی کیفر حبس، جرم‌زایی محیط زندان و ترویج خرده‌فرهنگ بزهکاری از طریق آن است. در ارتباط با محکومین گروه‌های انحرافی نیز ارتباط نزدیک آنها در زندان و تبادل افکار و اندیشه‌ها، منجر به انسجام و هم‌افزایی بیشتر این دسته از محکومین گردیده و تأثیر جرم‌زای محیط زندان را در مورد آنها، بیش از پیش تشدید خواهد نمود. از آنجا که محکومین گروه‌های انحرافی، دارای الزامات اعتقادی و بایسته‌های فکری و عقیدتی بوده و خود را ملزم به آنها می‌دانند و

^{۱۱} - زندانی شدن فرد باعث می‌شود خانواده، جایگاه اجتماعی‌اش را از دست داده و حتی نزدیکان فرد نیز ارتباط خود را با خانواده‌اش قطع کنند تا به باور خود، خویشتن را از گزند آسیب‌های احتمالی حفظ نمایند و بدین‌گونه نه تنها هیچ نوع حمایت و پشتیبانی از طرف آنها صورت نمی‌پذیرد، بلکه سعی در فراموش نمودن محکوم و خانواده اش می‌کنند (عبدی، ۱۳۹۲: ۱۰۸).

^{۱۲} - با زندانی شدن یکی از افراد خانواده (بخصوص والدین و یا به طور کلی سرپرست خانواده) روابط خانوادگی اعضاء رو به سردی می‌گراید و پویایی، تعامل و سرزندگی خود را از دست می‌دهد. عدم وجود یکی از والدین، زمینه تربیت صحیح را از کودک می‌ستاند و کودک دچار آموزشی ناقص می‌شود. معمولاً زنانی که همسرانشان در زندان هستند، برای تأمین معاش خانواده مجبور به کار شده و بدین‌گونه زمان کمتری را در کنار فرزندان می‌گذرانند و کودکان به علت فقدان محیط خانوادگی گرم و پویا، با احساس عدم امنیت مواجه می‌شوند (همان). به طور کلی، مسیر سرنوشت خانواده، تحت الشعاع سرپرست زندانی آن، تغییر می‌یابد و همسر و فرزندان فرد زندانی نیز ناخودآگاه دچار ناهنجاری شده (موسوی و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۳) و آثار عملی این آسیب‌ها، می‌تواند باعث از هم‌پاشیدگی خانواده گردد (بختیاری، ۱۳۹۸: ۷۶).

^{۱۳} - منظور از جمعیت کیفری، همه افرادی هستند که تحت قرار تأمین یا جهت تحمل مجازات حبس به زندان معرفی شده‌اند و همچنین افرادی که در اجرای قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی و ماده ۶۹۶ قانون مجازات اسلامی (کتاب پنجم) به زندان معرفی شده‌اند. برخی از افراد نیز در انتظار اجرای مجازات‌های دیگری مانند قصاص و اعدام، در زندان محبوس هستند (میرخلیلی و یعقوبی، ۱۳۹۶: ۱۰۳). به طور کلی، ازدحام در جمعیت کیفری با موضوعات بنیادینی نظیر صدور حکم محکومیت کیفری، میزان محکومیت کیفری و همچنین نقش مجازات حبس در نظام ضمانت اجرای کیفری مرتبط است (Vasseur, 2001: 449).

با توجه به هم‌افزایی بیشتر آنها در محیط زندان، به نظر نگارندگان، راهکارهای اقناعی^{۱۴}، نقشی اساسی به منظور تعدیل چالش جرم‌زایی زندان در ارتباط با محکومین گروه‌های انحرافی را ایفاء می‌نمایند. راهکارهای مزبور یکی از مهم‌ترین شیوه‌های بازپروری محکومین گروه‌های انحرافی هستند؛ چرا که اساساً اهداف برنامه‌های فرهنگی زندان، تغییر در تفکر ناسالم زندانی و تبدیل آن به تفکری صحیح و سالم، تغییر در شخصیت ضداجتماعی فرد و سازگاری وی با جامعه می‌باشد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۳). در آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰ با وجود اینکه شرکت در برخی فعالیت‌های مذهبی (بند ب ماده ۱۹۴) و فرهنگی (بند پ) به عنوان امتیازی در راستای اعطای مرخصی به زندانی تلقی گردیده است، لیکن در ارتباط با راهکارهای مبتنی بر اقناع و گفتگو با زندانیان (متهمین و محکومین) گروه‌های انحرافی به طور خاص، مقررهای پیش‌بینی نشده است. بایستی توجه داشت که لازمه موفقیت تدابیر اقناع‌محور در محیط زندان، احترام به عقاید و حریم خصوصی اشخاص است که به طور عام در بند (چ) ماده ۲ آئین‌نامه مزبور به عنوان یکی از اصول لازم‌الرعایه سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور در ارتباط با کلیه بازداشت‌شدگان و زندانیان، مورد توجه قرار گرفته است. نکته پایانی که بایستی بدان توجه داشت، این است که مقابله با جرم‌زایی محیط زندان و انتقال خرده‌فرهنگ بزهکاری (و در اینجا خرده‌فرهنگ گروه‌های انحرافی) تنها با اتخاذ راهکارهای اقناع‌محور، امکان‌پذیر نیست؛ به بیان دیگر، راهکارهای اقناع‌محور، اگرچه در راستای مقابله با جرم‌زایی زندان و انتقال خرده‌فرهنگ بزهکاری گروه‌های انحرافی، ضروری است، لیکن به تنهایی، کافی نبوده و بایستی با راهکارهای مبتنی بر طبقه‌بندی زندانیان مزبور، توأم گردد.

۴-۲- راهکارهای مبتنی بر طبقه‌بندی زندانیان

همانگونه که گفته شد، راهکارهای اقناع‌محور به تنهایی در راستای مقابله با جرم‌زایی زندان و انتقال خرده‌فرهنگ بزهکاری گروه‌های انحرافی، کافی نبوده و مستلزم توأم شدن با راهکارهای مبتنی بر طبقه‌بندی^{۱۵} زندانیان است. بی‌شک طبقه‌بندی زندانیان می‌تواند نقش بسیار مؤثری را در جلوگیری از جرم‌زایی محیط زندان و انتقال خرده‌فرهنگ بزهکاری از طریق آن، ایفاء نماید. پیشتر به این موضوع اشاره شد که ارتباط نزدیک در زندان و تبادل افکار و اندیشه‌ها بین محکومین گروه‌های انحرافی، ضمن ایجاد انسجام و هم‌افزایی بیشتر میان آنها، موجبات گسترش خرده‌فرهنگ بزهکارانه‌ی آنها در محیط زندان را نیز مهیا می‌کند؛ بنابراین ضروری است که این دسته از محکومین در بندها، اندرزگاه‌ها و خوابگاه‌های مجزا و به صورت تفکیکی، دوران محکومیت خود را سپری نمایند. ماده ۲۲ آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰ با پیش‌بینی نهادی موسوم به «شورای مرکزی طبقه‌بندی» متشکل از دادستان کل کشور یا نماینده وی، رئیس سازمان زندان‌ها و معاونین قضایی، اصلاح و تربیت، و توسعه مدیریت و منابع وی، ایجاد رویه واحد در تفکیک و تخصیص زندان‌های هر استان و همچنین برنامه‌ریزی و نظارت در امر طبقه‌بندی زندانیان را از مهم‌ترین وظایف این شورا دانسته است. همچنین به موجب ماده ۲۳ در هر مؤسسه زیرمجموعه سازمان، «شورای طبقه‌بندی» به منظور اتخاذ تصمیمات کلی برای تفکیک و طبقه‌بندی برای متهمان و محکومان جدیدالورود با رعایت مصوبات شورای مرکزی طبقه‌بندی (بند الف ماده ۲۴) تشکیل می‌شود. از مهم‌ترین وظایف این شورا می‌توان به تشخیص حالت خطرناک در فرد متهم یا محکوم (بند ح ماده ۱)، بررسی وضعیت زندانیان دارای شرایط انتقال به انواع مؤسسه‌های

۱۴ - اقناع، فرآیندی ارتباطی است که به منظور تغییر نگرش در افکار و رفتار مخاطب، بدون توسل به جبر، زور، تهدید و فریب صورت می‌گیرد. فرآیند مزبور با توسل به تعقل و احساس، در قالب مهارت‌های کلامی، غیرکلامی و رسانه‌ای، ذهنیت افراد را غالباً جهت تغییر رفتار و وادار کردن آن‌ها به عمل معینی تحت تأثیر قرار می‌دهد. به طور کلی، دو هدف برای اقناع متصور است: ۱- متقاعد و مجاب کردن مخاطب؛ ۲- گفت‌وگو با مخاطب جهت رسیدن به شناختی عمیق‌تر و هم‌فهمی از طریق مشارکت در معنی (خاکپور و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۹).

۱۵ - طبقه‌بندی، عبارت است از تفکیک انواع مؤسسه‌های کیفری براساس جنس، سن، پیشینه کیفری، نوع اتهام متهمان و زندانیان، میزان مجازات آن‌ها، ظرفیت پذیرش مؤسسه‌ها و نیازمندی‌های هر استان و همچنین تقسیم بندی زندانیان در مؤسسه‌های کیفری بر مبنای منشاء یا علت اصلی ارتکاب جرم (مانند بیکاری، اعتیاد، اختلالات روانی و عادت) و با لحاظ پیشینه کیفری، وجود حالت خطرناک، شخصیت و ... آخرین وضعیت رفتاری آن‌ها، با هدف صیانت از شرایط جسمی و روانی آنان و تأمین مقدمات لازم برای اجرای برنامه‌های اصلاح و تربیت (بند ر ماده ۱ آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰).

کیفری (بند پ ماده ۲۴)، تعیین یا تغییر طبقه‌بندی و تفکیک هریک از زندانیان (تبصره ۳ ماده ۲۷)، تعیین محل اشتغال، اقامت و استراحت و خوابگاه زندانی (ماده ۱۸۲) و ... اشاره نمود. با وجود اینکه آئین‌نامه مزبور در بند (ر) ماده ۱، تفکیک زندانیان براساس نوع اتهام را پذیرفته و از این مقرر قانونی می‌توان در راستای تفکیک زندانیان (متهمین و محکومین) گروه‌های انحرافی از سایر زندانیان بهره برد، لیکن با توجه به وضعیت این دسته از زندانیان از حیث پابندی آنها به الزامات اعتقادی و بایسته‌های عقیدتی و افزایش هم‌افزایی آنها در نتیجه ارتباط نزدیک در زندان و انجام تبادل فکری که پیشتر اشاره شد و همچنین فقدان حضور صاحب‌نظران فکری و دانشگاهی در ترکیب شورای طبقه‌بندی^{۱۶}، به نظر می‌رسد تصمیمات شورای مزبور در ارتباط با این دسته از محکومین دارای وجهت تخصصی و تأثیر پیشگیرانه نباشد؛ به همین دلیل، اتخاذ رویکرد افتراقی در ارتباط با زندانیان (اعم از متهمین و محکومین) گروه‌های انحرافی از جانب شورای طبقه‌بندی هر مؤسسه و یا الزام شورای مزبور به اخذ نظریه مشورتی از صاحب‌نظران حوزه مورد اشاره در این ارتباط، ضروری به نظر می‌رسد.

۴-۳- راهکارهای حمایتی با رویکرد روان‌شناختی

اتخاذ سیاست‌های منتهی به حبس انبوه، چنانچه با انگ (برچسب) زنی مجرمانه توأم باشد، مانع از بازاجتماعی کردن دوباره محکومین شده و خطر بالقوه تکرار جرم را در پی خواهد داشت. در ارتباط با زندانیان گروه‌های انحرافی نیز این قاعده، ساری و جاری است؛ بدین معنا که چون فعالیت‌های مجرمانه‌ی آنها در هر صورت، موجب شکل‌گیری نوعی هویت و تمایز برای رهبران و مریدان‌شان می‌گردد، لذا در صورت محکومیت به حبس به دلیل انجام اینگونه فعالیت‌ها، هویت و تمایز گفته شده، بیش از پیش برجسته می‌شود و متناسب با آن، رفتارهای بعدی فرد، شکل گرفته و بازگشت وی به جامعه را دشوار خواهد نمود. به منظور مقابله با وضعیت مزبور و تعدیل آثار منفی آن، اتخاذ راهکارهای حمایتی با رویکرد روان‌شناختی در محیط زندان^{۱۷} ضروری به نظر می‌رسد. راهکارهایی که ضمن آموزش مهارت‌های زندگی^{۱۸}، فرد زندانی را قادر می‌سازد تا دانش، نگرش و ارزش‌های وجودی خود را به توانایی بالفعل تبدیل کرده و از توانایی مزبور در جهت تغییر مسیر زندگی خویش بهره ببرد. در نتیجه اتخاذ راهکارهای فوق‌الاشاره و آموزش مهارت‌های زندگی ضمن آنها، فرد زندانی می‌تواند در شرایط خاص، تصمیم‌گیری منطقی، بی‌طرفانه، واقع‌بینانه و بر مبنای ارزیابی دقیق موقعیت‌ها داشته باشد. علاوه بر اینها یکی از مهم‌ترین حقوق زندانیان در راستای تحقق هدف اصلاح و درمان، حقوق مرتبط با سلامت روانی آنان است (صالحی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۰۵). بر مبنای آنچه گفته شد، ب (ت) ماده ۲ آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰، ارتقاء سطح سلامت روانی را از اصول لازم‌الرعایه سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور در ارتباط با کلیه بازداشت‌شدگان و زندانیان تلقی نموده است؛ ماده ۸۱، رئیس مؤسسه (زندان) را موظف نموده است که در اجرای برنامه‌های فرهنگی و تربیتی برای زندانیان، علاوه بر دوره‌های مذهبی، دوره‌های مهارت‌های اساسی زندگی و برنامه‌های روان‌شناسی و مشاوره (به ویژه در حوزه مهارت‌های اجتماعی و خانوادگی) را در اولویت قرار دهد و ماده ۱۶۱ نیز سازمان (زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور) را مکلف به ارائه خدمات مشاوره روان‌شناسی (با

۱۶ - اعضای شورای طبقه‌بندی هر مؤسسه‌ی زیرمجموعه‌ی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور عبارتند از: الف) قاضی اجرا (قاضی ناظر زندان) به عنوان رئیس شورا؛ ب) رئیس مؤسسه یا یکی از معاونان وی؛ پ) مسئول واحد امور قضایی مؤسسه یا یک نفر از مددکاران قضایی به عنوان دبیر شورا؛ ت) رئیس اندرزگاه مربوط؛ ث) مسئول واحد اصلاح و تربیت یا واحد فرهنگی مؤسسه؛ ج) مسئول واحد حفاظت و اطلاعات مؤسسه؛ چ) مسئول واحد بهداشت و درمان و یا روان‌شناس مؤسسه (ماده ۳۳).

۱۷ - راهکارهای حمایتی با رویکرد روان‌شناختی از اهمیت بسیاری در داخل زندان برخوردار است؛ زیرا اکثر افرادی که مرتکب جرم می‌شوند، یا دارای اختلالات روان‌شناختی هستند یا با مهارت‌های اولیه زندگی آشنایی ندارند.

۱۸ - مهارت‌های زندگی، به فرد کمک می‌کنند تا به نحو مؤثرتری در مورد مسائل زندگی و تصمیم‌گیری‌های خود، ارزیابی معقولانه‌ای داشته باشد (صالحی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۰۳). عمده‌ترین مصادیق مهارت‌های زندگی عبارتند از: رهایی از افسردگی، خودآگاهی، همدلی، روابط بین فردی، ارتباط مؤثر، کنترل هیجان، کنترل خشم، حل مسئله و تصمیم‌گیری، بازپرووری اجتماعی، روش‌های کنترل خانواده، هویت‌یابی و ... که باعث افزایش قدرت سازگاری افراد شده و بایستی با دقت و تسلط بر مطالب به افراد تحت آموزش، منتقل گردند (صادقی و میرزاخان، ۱۳۹۹: ۱۰۲).

استفاده از خدمات خیرین و مؤسسه‌های حمایتی دولتی و غیردولتی و مردم نهاد) به منظور جامعه‌پذیری و بازاجتماعی شدن زندانیان کرده است. به نظر می‌رسد در ارتباط با اعمال راهکارهای حمایتی با رویکرد روان‌شناختی در قبال زندانیان (متهمین و محکومین) گروه‌های انحرافی، بایستی رویکردی افتراقی و مبتنی بر تفکیک بین رهبران (سرشاخه‌ها) و اعضای عادی آنها اتخاذ نمود. بدین معنی که در ارتباط با رهبران و سرشاخه‌ها (در صورت فقدان عنصر امنیتی در پرونده کیفری آنها)، حتی الامکان رویکرد روان‌شناختی - مباحثه‌ای و در ارتباط با اعضای عادی، تا حد ممکن، رویکرد روان‌شناختی - حمایتی را در پیش گرفت؛ مهمترین مصداق رویکرد اخیر الذکر را می‌توان در برگزاری کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی (با اولویت آموزش اعتقادی) در دوران سپری کردن حبس برای اعضای عادی گروه‌های انحرافی مشاهده نمود. ماده ۷۹ آئین‌نامه فوق‌الاشاره، سازمان زندان‌ها را مکلف نموده تا ترتیبی اتخاذ کند که هر طبقه از زندانیان و مددجویان براساس اصول طبقه‌بندی و با توجه به برنامه‌های اصلاحی و تربیتی مدون، از دوره‌های آموزشی تخصصی و تفکیکی و برنامه‌های متنوع فرهنگی و تربیتی از قبیل آموزش‌های رسمی و غیررسمی علمی، فرهنگی، مذهبی، ورزشی و هنری و مانند آن به صورت داوطلبانه برخوردار شوند. ماده ۸۱ نیز اجرای سیاست برون‌سپاری و استفاده از ظرفیت نهادهای مختلف (مانند سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان نظام روان‌شناسی و مشاوره، مؤسسات و کلینیک‌های تخصصی بخش خصوصی و نهادهای مردمی) را در این راستا، بلامانع دانسته است. برخلاف رویکرد روان‌شناختی - حمایتی، آئین‌نامه سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور در ارتباط با رویکرد روان‌شناختی - مباحثه‌ای به طور خاص، فاقد مقرر شده و از این حیث، قابل انتقاد به نظر می‌رسد.

۴-۴- راهکارهای حمایتی با رویکرد اقتصادی

پیشتر گفته شد که یکی از آثار سوء کیفر حبس، تأثیر مخربی است که بر اقتصاد خانواده و به تبع آن اقتصاد جامعه دارد؛ چرا که با زندانی شدن فرد، علاوه بر وی، اعضای خانواده و در نهایت، جامعه نیز از این امر متأثر می‌شوند. مصادیق تأثیرپذیری مزبور را می‌توان در از دست رفتن موقعیت شغلی فرد و منفعل شدن وی به عنوان عضو فعال اقتصادی جامعه، از بین رفتن استقلال مالی خانواده‌ی فرد و تحمیل هزینه مالی و رکود اقتصادی به جامعه مشاهده نمود. بدیهی است که شدت و ضعف این تأثیرات به عوامل گوناگونی همچون نوع جرم زندانی، مدت محکومیت، وجود یا فقدان ارگان‌های حمایتی، نوع برخورد جامعه با زندانی و خانواده او و ... بستگی دارد؛ اما نکته مسلم اینجاست که چون فردی که زندانی می‌شود خانواده خود را نیز درگیر می‌کند، بنابراین بایستی براساس رسالت و تعهد اجتماعی، نهادهای مردمی همچون انجمن‌های حمایت زندانیان^{۱۹} در حد بضاعت خویش، خانواده‌های زندانیان را تحت پوشش قرار داده و راهکارهای حمایتی خود را با مشارکت دیگر نهادهای اجتماعی و حمایتی، گسترش دهند (چهرقی، ۱۴۰۰ : ۱۶۵). در ارتباط با محکومین گروه‌های انحرافی، ضرورت اتخاذ راهکارهای مختلف به منظور حمایت مالی و اقتصادی از خانواده‌ی فرد محکوم، بیش از سایر محکومین است؛ چرا که بدین وسیله، ضمن پیشگیری از طرد و آسیب‌پذیری اجتماعی خانواده که پیشتر شرح آن گفته شد، گرایش بالقوه‌ی اعضای آن به منظور پیوستن و یا هواداری از گروه‌های انحرافی نیز تحت‌الشعاع قرار خواهد گرفت؛ به بیان دیگر، حمایت مالی و اقتصادی از خانواده محکومین گروه‌های انحرافی، نوعی پیشگیری ثانویه^{۲۰} در راستای حمایت از اقشار در معرض خطر بزهکاری است. در نظام حقوقی ایران و در آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰، نهادهای مختلفی همچون «انجمن حمایت از زندانیان و خانواده‌های آنها» (بند ۱ ماده ۱)، «بنیاد تعاون زندانیان» (بند ۱ ماده ۱) و واحدهای اصلاح و تربیت مؤسسات کیفری زیرمجموعه‌ی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور (بند ۷ ماده ۷) به منظور حمایت مالی و معیشتی از خانواده زندانیان پیش‌بینی شده‌اند. ارائه خدمات بیمه سلامت رایگان (ماده ۱۴۷) و مددکاری اجتماعی (ماده ۱۶۱) برای خانواده زندانیان، معرفی آنها به نهادهای حمایتی (۱۶۴) و

۱۹ - انجمن حمایت زندانیان، انجمنی است که با شرکت مسئولان و معتمدان ... در مقر هر دادگاه عمومی، دادگاه شهرستان و دادگاه بخش مستقل (در صورت وجود زندان) تشکیل می‌شود. انجمن، مؤسسه‌ای غیرانتفاعی و دارای شخصیت حقوقی است. نظارت بر کار، تشکیل و انحلال و تعیین خط‌مشی و صدور احکام و هماهنگی امور انجمنها در سطح کشور برعهده اداره اقدامات تأمینی و تربیتی است (ماده ۱ اساسنامه انجمن‌های حمایت زندانیان مصوب شورای عالی قضایی، اصلاحی ۱۳۶۲).

۲۰ - پیشگیری ثانویه، ناظر به شناسایی و مداخله پیشگیرانه نسبت به گروه یا جمعیتی است که در معرض خطر انحراف یا بزه قرار دارند (ابراهیمی، ۱۴۰۰ : ۵۰).

پیش‌بینی «سامانه اقدامات حمایتی» (ماده ۱۶۶) نیز از دیگر راهکارهای حمایتی آئین‌نامه فوق‌الاشاره در این راستا میباشند. با وجود مقرر بند (ج) ماده ۲ آئین‌نامه که «...احترام به عقاید و حریم خصوصی اشخاص» را از اصول اساسی برنامه‌ها و اقدامات سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور قلمداد نموده است، مقرر بند (ج) همان ماده مبنی بر «برخورداري تمام افراد از حقوق عادلانه، بدون تبعیض ناروا و عاری از هرگونه انحصار و فساد و فارغ از نژاد، جنس، سن، زبان، مذهب، ملیت، قومیت، نَسَب، طبقه اجتماعی، ثروت یا تمکن مالی و قدرت جسمی»، تاحدی قابل انتقاد به نظر می‌رسد؛ چرا که به صرف نظر کردن از مؤلفه‌هایی همچون «عقیده» و «تفکر» افراد در راستای برخورداري آنها از حقوق عادلانه، اشاره نداشته است؛ این در حالی است که به موجب اصل ۲۳ ق.ا: «...هیچ‌کس را نمی‌توان بصرف داشتن عقیده‌ای، مورد تعرض و مؤاخذه قرار داد». به بیان دیگر، وقتی تعرض و مؤاخذه افراد به صرف داشتن هر عقیده‌ای (ولو انحرافی) به دلیل اطلاق اصل ۲۳ ق.ا، جایز نیست، به طریق اولی، اعمال محدودیت در حقوق آنان نیز فاقد جواز قانونی خواهد بود؛ بر این مبنا مقرر بند (ج) ماده ۲ آئین‌نامه علاوه بر مغایرت با اصل ۲۳ ق.ا، قابلیت نقض حقوق زندانیان (متهمین و محکومین) گروه‌های انحرافی را داشته و ممکن است مانع اعمال راهکارهای حمایتی در قبال این دسته از زندانیان و خانواده‌های آنها گردد.

۵- نتیجه گیری

چالش‌های اعمال کیفر حبس در دهه‌های اخیر، به تدریج آشکار شده و مورد ارزیابی صاحب‌نظران علوم مختلف، واقع گردیده است. نظر به ضرورت ارزیابی چالش‌های مزبور به تفکیک برخی جرائم و مجرمین و همچنین با توجه به تصویب عنوان مجرمانه‌ی بدیع «فعالیت آموزشی و یا تبلیغی انحرافی مُغایر و یا مُخل به شرع مقدس اسلام» به موجب ماده ۵۰۰ مکرر قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۹، تبیین چالش‌های اعمال کیفر حبس در قبال زندانیان (متهمین و محکومین) گروه‌های انحرافی و ارزیابی راهکارهای تعدیل‌کننده‌ی آنها با تمرکز بر آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰، موضوعی است که در این پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی به آن پرداخته شد. یافته‌های پژوهش، نشان می‌دهد که جرم‌زایی محیط زندان، تأثیر سوء بر جامعه‌پذیری زندانی و تأثیر سوء بر اقتصاد خانواده و جامعه از مهم‌ترین چالش‌های اعمال کیفر حبس در ارتباط با عموم زندانیان و زندانیان گروه‌های انحرافی به طور بوده و متناسب و متنظر با چالش‌های تبیین شده، ارائه راهکار در راستای از بین بردن یا تعدیل آنها، امری ضروری است؛ بر این مبنا، در قبال چالش جرم‌زایی محیط زندان، تدابیر اقناعی و راهکارهای مبتنی بر طبقه‌بندی زندانیان، در قبال چالش تأثیر سوء بر جامعه‌پذیری زندانی، راهکارهای حمایتی با رویکرد روان‌شناختی و در قبال چالش تأثیر سوء بر اقتصاد خانواده و جامعه، راهکارهای حمایتی با رویکرد اقتصادی از جانب نگارندگان شناسایی و با توجه به آئین‌نامه فوق‌الاشعار، ارزیابی گردیدند. نتایج، حاکی از آن است که با وجود برخی مؤلفه‌های مثبت همچون درنظرگرفتن ساز و کارهای تشویقی به منظور شرکت زندانیان در برنامه‌های مذهبی و فرهنگی، توجه به عقاید، حریم خصوصی و سلامت روانی زندانیان به مثابه اصول لازم‌الرعايه، پیش‌بینی ساز و کارهای نهادی جدید در راستای طبقه‌بندی زندانیان و حمایت مالی و معیشتی از خانواده‌های آنها و نیز امکان‌پذیری مشارکت بخش غیردولتی در بسیاری از راهکارهای اتخاذی در آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، کاستی‌های قابل توجهی در ارتباط با موضوع، در آن به چشم می‌خورد. کاستی‌هایی که دارای قابلیت بالقوه درجهت بی‌اثر نمودن راهکارهای تعدیل‌کننده حبس هستند و از مهمترین آنها می‌توان به فقدان مقرر خاص مرتبط با راهکارهای اقناع‌محور درخصوص زندانیان (متهمین و محکومین) گروه‌های انحرافی، عدم وجاهت تخصصی و تأثیر پیشگیرانه در تصمیمات شورای طبقه‌بندی زندان به دلیل فقدان حضور اعضای صاحب‌نظر فکری و دانشگاهی در ترکیب آن، سکوت درخصوص راهکارهای روان‌شناختی - مباحثه‌ای با تمرکز به رهبران و سرشاخه‌های گروه‌های انحرافی و در نهایت جواز ضمنی مدخلیت «عقیده» و «تفکر» زندانیان در راستای برخورداري آنها از حقوق عادلانه اشاره نمود. طبیعی است که تعدیل چالش‌های کیفر حبس در مورد زندانیان گروه‌های انحرافی، مستلزم رفع معایب اشاره شده و ارائه راهکارهای کارآمد، منطقی و منسجم است.

منابع و ماخذ

۱. آشوری، محمد (۱۳۹۴). جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین، تهران، انتشارات گرایش.
۲. ابراهیمی، شهرام (۱۴۰۰). جرم‌شناسی پیشگیری، جلد اول. تهران، نشر میزان.
۳. محمدنسل، غلامرضا (۱۴۰۱). کلیات پیشگیری از جرم، تهران، نشر میزان.
۴. بهره‌مند، حمید (۱۳۹۶). «سیاست حبس‌زدایی در نظام تقنینی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه راهبرد، شماره ۸۲، صص ۳۵۷-۳۸۲.
۵. چهرقی، لیلا (۱۴۰۰). «حمایت اجتماعی و معاضدتی از زندانی آزاد شده از زندان و خانواده وی»، دوفصلنامه معارف علوم اسلامی و علوم انسانی، شماره ۷، صص ۱۷۱-۱۵۸.
۶. حاج علی‌اکبری، محمد (۱۴۰۱). «راه‌های از بین بردن اثر زندان در تکرار جرم»، نشریه قانون یار، شماره ۲۱، صص ۵۴۲-۵۱۷.
۷. حسینی، سیدمحمد و متولی‌زاده نائینی، نفیسه (۱۳۹۱). «بررسی نظریه برچسب‌زنی با نگاه به منابع اسلامی»، فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، شماره ۴۲، صص ۱۱۷-۱۳۶.
۸. خاکپور، حسین و حسومی، ولی‌الله و کرم‌پور، زهرا (۱۳۹۴). «افتتاح در نهج البلاغه»، نشریه پژوهشنامه نهج البلاغه، شماره ۹، صص ۵۴-۲۷.
۹. شاهپوری، تهمینه و بشیریه، تهمورث (۱۳۹۸). «رویکرد نظام تقنینی دادرسی کیفری نوین ایران مبتنی بر نظریه برچسب‌زنی» فصلنامه تحقیقات حقوقی، شماره ۸۷، صص ۳۰۲-۲۷۵.
۱۰. صادقی، مجید و میرزاخوان، حامد (۱۳۹۹). «بایدها و نبایدهای تبلیغ در زندان»، نشریه پژوهشنامه تبلیغ اسلامی، شماره ۳، صص ۹۱-۱۰۴.
۱۱. صالحی، علیرضا و شیخ‌موحد، محمدعلی و شاکری، علی (۱۳۹۸). «سیاست‌های اصلاح و درمان فرهنگ‌محور در زندان‌های ایران»، نشریه رهیافت پیشگیری، شماره ۴، صص ۱۰۷-۸۹.
۱۲. علی‌زاده، حمید و نیکخواه سرنقی، رضا و جوادی، محمدحسن و سیداصفهان‌ی، سید حسام‌الدین (۱۴۰۱). «روایای حبس‌زدایی تا جوانب بازدارندگی و بی‌کیفری مجازات در پرتو قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹»، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، شماره ۱۹، صص ۹۹-۱۲۵.
۱۳. گلدوزیان، ایرج و کثیری، مژگان و کرمی، داود (۱۳۹۸). «تأثیر مجازات زندان بر پیشگیری از تکرار جرم با تأکید بر آموزه‌های قرآنی»، نشریه مطالعات قرآنی، شماره ۴۰، صص ۵۸-۳۹.
۱۴. گودرزی، محمدرضا (۱۳۸۲). «نارسایی‌های زندان»، دوفصلنامه آموزه‌های حقوقی، شماره ۳ و ۴، صص ۱۴۷-۱۰۶.
۱۵. مرادی، قاسم و مرادی، محمدحسین (۱۳۹۷). «عوامل عملی و نظری ناکارآمدی کیفر حبس»، فصلنامه قانون یار، شماره ۵، صص ۱۷۳-۱۹۲.
۱۶. موسوی، سیداحمد و عامری شهرابی، محسن و بیابانی، غلامحسین (۱۳۹۹). «نقش فعالیت‌های فرهنگی در اصلاح و تربیت و بازگشت زندانی به زندگی»، نشریه رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت، شماره ۴۱، صص ۱۰۷-۹۰.
۱۷. میرخلیلی، محمود و یعقوبی، تقی (۱۳۹۶). «بررسی عوامل قضایی افزایش جمعیت کیفری زندان‌ها»، فصلنامه راهبرد، شماره ۸۲، صص ۹۹-۱۲۸.
۱۸. یوسفی، محمدمهدی (۱۳۹۸). «بررسی چالش‌ها و نارسایی‌های زندان»، دوفصلنامه تخصصی گفتمان حقوقی، شماره ۱۵، صص ۸۳-۶۳.
۱۹. معظّمی، شهلا (۱۳۸۶). «جانشین‌های مجازات زندان برای زنان»، در: مجموعه مقالات همایش راهکارهای جمعیت کیفری زندان، تهران، نشر میزان. چاپ اول، صص ۷۴-۵۹.

۲۰. بختیاری، نادر (۱۳۹۸). اثر حبس بر ساختار خانواده‌ی زندانیان و راهکارهای کاهش آسیب‌های وارده، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس.
۲۱. رضائیان، سعیده (۱۳۹۴). نقش نهادهای مدنی در پیشگیری از تکرار جرم در مرحله پساکیفی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه کاشان.
۲۲. عبدی، سحر (۱۳۹۲). آسیب‌شناسی زندان و نقش آن به عنوان آموزشگاه جرم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۲۳. عطایی، سمیه (۱۳۹۴). بررسی سیاست کیفری تقنینی ناظر به حبس‌زدایی در حقوق ایران با تأکید بر قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه دامغان.
24. Bales, William D. & Piquero, Alex R. (2012). Assessing the impact of imprisonment on recidivism, *Journal of Experimental Criminology*, Volume 8, Issue 1, PP 71–101.
25. Nieuwbeerta. P.; Blokland, A.A.J.; Nagin, D (2009). Assessing the Impact of First-Time Imprisonment on Offenders' Subsequent Criminal Career Development, University of Groningen, *Journal of Quantitative Criminology*.

